

Pártok és választóik 1990-ben és 1994-ben

Tóka Gábor

In: *Társadalmi Riport 1994*, szerk. Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, és Vukovich György. Budapest: TÁRKI, pp. 359-375.

A Társadalmi Riport 1990-ben megteremtett hagyományaihoz híven ebben az évben is beszámolunk arról, hogy mi jellemezte a parlamenti választásokon induló pártok szavazótáborainak összetételét társadalmi hovatartozás és társadalmi-politikai attitűdök tekintetében. Megjelenési időpontunknál fogva természetesen ezúttal sem versenghetünk a napilapokban megjelenő közvéleménykutatásokkal aktuálpolitikai relevancia tekintetében. Feladatunk inkább a hosszabb távon is érdeklődésre számot tartó kérdésekkel kapcsolatban hozzáférhető legmértékűbb, de másutt nem publikált statisztikai információk közzététele és rövid elemzése. Ebben a fejezetben alapvetően három adatforrásra támaszkodunk. A Népszabadság és a Medián Piac- és Közvéleménykutató Intézet 1994. május 8-ikái exit poll-jának nyers adatai alapján mutatjuk be az országos listát állított 14 párt szavazótáborának demográfiai jellegzetességeit. Az egyes pártok jó vagy rossz szereplésének okai természetesen nem írhatók körül anélkül, hogy ne elemeznénk a szavazótáborok összetételének időbeli változásait. Annak megállapítására, hogy milyen politikai véleményáramlatok hívei között nyertek vagy vesztek különösen sok szavazatot az egyes pártok, a TÁRKI 1990. májusi és a Közép-európai Egyetem Politikatudományi Tanszéke és a Medián 1994. április-május kérdőíves kutatásának adatait próbáljuk meg hasznosítani. Mindkét vizsgálat országos véletlen mintán alapult, amelynek tagjait nem sokkal a 90-es illetve az 1994-es választás után kérdezték meg egyebek között leadott szavazatukról és néhány - mindkét évben hasonló módon releváns - gazdaságpolitikai kérdéssel kapcsolatos véleményükről. Mivel az 1990-es vizsgálatban csak 19 évesnél idősebbek lettek meginterjúvolva, ezért a húsz évesnél fiatalabbakat a CEU vizsgálat adatainak elemzéséből is kizártuk. A két minta összetétele között mutatkozó kisebb különbségek esetleges torzító hatását kiszűrendő egy olyan súlyozási eljárást alkalmaztunk, amely 126 (nem, kor, lakóhely és iskolázottság szerint képzett) szociodemográfiai csoport mintán belüli arányát az 1990-es népszámlálásban tapasztalathoz igazítja hozzá.

A változás mértéke

A kommentátorok egy tekintélyes része az egyes pártok szavazótáborainak tartós átalakulására, a választók pártkötődéseinek stabilizálódására utaló jegyeket vélt felfedezni az 1994-es választásokon¹. Ezért mindenekelőtt arra igyekszünk adalékokkal szolgálni, hogy

---

¹ Pl. - csak az e tanulmány keletkezésének hetében megjelent kommentárok között válogatva - ez a vélemény jelent meg Szelényi Iván egy interjújában (ld. *Népszabadság*, 1994. július 23.), és Körösi András (1994) tanulmányában (eszerint "A mostani választási eredmények ... felvetik annak a perspektíváját, hogy ... a demokratikus intézményeket középtávon nem a jobb-, hanem a baloldal fogja stabilizálni ...") ugyanúgy, mint Kálmán Attila volt MDF-es államtitkár egy nyilatkozatában, aki elmondta ebben, hogy aligha indul a következő választáson, mert "Itt tizenöt évig sajnos nem változik meg a hatalmi rendszer, mert a *politikai és gazdasági hatalom, valamint a sajtó és a szakszervezetek ugyanabban a kézben van*. Csak belülről várható hasadás, külső erőknek kevés esélye van a változtatásra."

milyen mértékű kontinuitás illetve változás figyelhető meg a magyar választói magatartásban 1990 és 1994 között. A változás legnyilvánvalóbb jele természetesen a szavazatok pártok közötti megoszlásának drámai átalakulása 1990 és 1994 között. Az adott ciklusban csökkenő támogatottságú vagy megszűnt pártokra adott szavazatok százalékarányának 1990 és 1994 közötti változását (vagy ami ugyanaz, a szavazatnyerő pártok százalékos nyereségeit) összegezve az ún. *illékonysági index*-hez jutunk. Ha két egymást követő választáson ugyanazok a pártok indulnak és valamennyien pontosan ugyanazt az eredményt érik el, mint korábban, akkor az index értéke nulla; ha viszont az időrendben második választáson kizárólag teljesen új pártok szereznek szavazatokat, akkor az index értéke száz. Az 1990-es és 1994-es magyar választásokon a területi pártlistákra leadott szavazatok megoszlása alapján (ld. 1. tábla) az index értéke 28.3. Az aligha okoz meglepetést hogy ez az érték több, mint háromszorosa az 1885 és 1985 közötti száz év nyugat-európai átlagának (ld. Bartolini és Mair, 1990). Mi több, az index magyarországi értéke akár még relatíve alacsonynak is tűnhet az 1991-es és 1993-as lengyel választások egybevetésekor található 34-es értékhez képest.

1. tábla kb. itt

Két körülmény azonban mégis sokatmondóvá teszi e 28.3-es értéket. Az egyik az, hogy a kilencvenes évek elején még olyan latin-amerikai országokban is jóval húsz alatt járt a választási illékonyság húszéves átlaga, mint Uruguay, Kolumbia, Venezuela, Costa Rica, Chile, vagy Argentína. E régióban a hetvenes évek vége óta csak Bolívia, Ecuador, Peru és Brazília produkált a magyarországinál illékonyabb választási eredményeket. (Vö. Mainwaring and Scully, 1993. Más latin-amerikai demokráciákra vonatkozólag nem találtunk összehasonlítható adatokat.) Másrészt, bármennyire is közhellyé vált az utóbbi években, hogy a magyar pártrendszer stabilabb, mint a lengyel, a cseh, vagy a szlovák, ennek a ténynek az eredete könnyen beláthatóan nem a magyar választók erősebb pártlojalításában, hanem a választási *intézmények* eltérő fejlődésében található. A prágai STEM intézet által végzett illetve a magyarországi közvéleménykutatásokból tudjuk, hogy a cseh és szlovák szavazók preferenciái a magyarokénál nagyobb időbeli stabilitást mutattak 1990 és 1992 között: a Nyilvánosság az Erőszak Ellen és a Polgári Fórum felbomlottak ugyan, de utódszervezeteik sokkalta inkább megőrizték az elődök 1990-es szavazótáborát, mint amennyire a nevükben változatlan magyar pártok tették ezt saját 1990-es szavazóikkal.

A lengyel választási eredmények két év alatt (1991-93) valóban többet változtak, mint a magyarok 1990 és 1994 között. Az 1992-es magyar közvéleménykutatási eredmények azonban kevés kételyt hagynak afelől, hogy egy 1992-es magyar választás sem produkált volna az 1994-estől érdemben eltérő illékonyságot. A fent említett nem egész hat pontos különbség a lengyel 1991-93-as és magyar 1990-94-es illékonysági mutatók között pedig szinte teljes egészében megmagyarázható egy 1993-ban újonnan létrejött lengyel párt, a BBWR 5.4%-os eredményével. Ez a formáció egy, az első szabad parlamenti választás (1991. október) idején az 1993-asnál éppenséggel *nagyobb* népszerűségnek örvendő, csak éppen a parlamenti választások arénájában való részvételtől akkor tartozkodó politikai tényező (ti. Lech Walesa) kreatúrájaként jutott szóhoz 1993-ban. Azaz, a magyarnál kétségkívül magasabb lengyel, cseh és szlovák illékonysági mutatók magyarázata az intézmények, nem pedig a választók pártkötődéseinek nagyobb instabilitásában keresendő. Azokban a kelet-európai új demokráciákban pedig, ahol a részt vevő szignifikáns pártok és más választási intézmények szintjén a magyarhoz hasonló mértékű állandóság tapasztalható (Albánia,

Bulgária, Szlovénia), az első és második parlamenti választás között a választási eredményeknek a magyarnál inkább nagyobb, mint kisebb stabilitását tapasztalhatjuk. A magyarországi változások mértékére vonatkozó rövid vizsgálódásunkat ezért a következő konklúzióval zárjuk: a politikai intézmények stabilitását is figyelembe véve 1990 és 1994 között a magyar választók még latin-amerikai vagy kelet-európai mérce szerint is relatíve ingatagnak bizonyultak.

Erősödött-e a választók párthűsége?

Mennyi okunk van azt feltételezni, hogy a magyar választók ingatagsága tartósan bizonyulhat, és a soron következő választás is az 1994-eshez hasonló földcsuszamláshoz vezethet? Bartolini és Mair (1990) nyugat-európai kutatásai azt mutatták, hogy a rendhagyóan illékony választások inkább kettesével-hármasával, nem pedig elszigetelt magányban tüntek fel az európai országok történetében. Ugyanakkor a pártok erőviszonyaira gyakorolt hatásuk inkább kummulatív, mintsem egymást korrigáló irányú volt. A történelmi analógia tehát a magyar pártrendszer folytatódó átalakulását anticipáló elemzők érveit erősíti, köztük is főként azokét, akik a baloldali dominancia tartósságát félik vagy remélik. A magyar realitásoknál maradva azonban inkább arra lehetünk kíváncsiak, hogy vajon az 1994-es kampány során kisebb időbeli ingadozást mutattak-e az egyes választók döntései, mint az 1990-es kampány megfelelő időszakában? A Gallup-Budapest 1990. február-márciusi és a CEU 1994-es panelvizsgálatának adatait összehasonlítva azt tapasztaltuk, hogy az MSZP-, és KDNP-hívek rövidtávú "következetessége" 1990-hez képest talán nőtt, míg az MDF- és FIDESZ-híveké talán csökkent; az SZDSZ és az FKGP esetén nem látható érdemi változás. Ez az összehasonlítás azonban nem igazán mérvadó, mivel a két panelvizsgálat a kampány eltérő időszakain belüli stabilitást vizsgálta. Ezért a panelvizsgálatok adatai helyett a 2. táblázat az 1994-es exit-poll és az 1990. májusi TÁRKI-vizsgálat adatait mutatja be arról, hogy miként alakult az első forduló egyéni választókerületi és a listás szavazatok közötti konzisztencia mértéke a két évben. Azt feltételezzük, hogy e kongruencia mértéke a pártpreferenciák időbeli állandóságánál rosszabb, de azért még elfogadható indikátora a választói pártlojalitás erősségének.

2. tábla kb. itt

Mivel az 1990-es adatok egy a választások második fordulóján után egy hónappal lefolytatott kutatásból, míg az 1994-esek az első forduló napján készült exit-poll-ból származnak, ezért a listás és egyéni kerületi szavazatok közötti konzisztencia mértékének növekedése valószínűleg nagyobb volt, mint amennyit a két táblázat összehasonlítása sugall². A konzisztencia növekedésének ténye azonban még így is látható a hat nagy párt közül ötnek az esetében. Míg az SZDSZ esetében megfigyelhető ötszázalékos csökkenés a kis 1990-es esetszám miatt relatíve tágas statisztikai hibahatáron belül marad, addig a kétféle szavazat közti összhang növekedése kifejezetten jelentősnek látszik a FIDESZ-, az MSZP-, és az FKGP-listák támogatói között. E növekedés egyfelől azzal függ össze, hogy a jelek szerint

---

² Valószínűnek látszik ugyanis az, hogy a szavazók visszaemlékezése az idő múltával fokozódó mértékben torzít a kongruencia irányában. Ezt támasztja alá az, hogy az 1990-es vizsgálatban a tényleges választási eredmények alapján vártnál kevesebben, míg az 1994-es exit poll-ban a valóságosnak megfelelő arányú válaszoló számolt be parlamenti képviselőnek nem jutott pártok jelöltjeire illetve függetlenekre adott egyéni kerületi szavazatról.

alighanem valamennyi nagy párt szavazói között csökkent az "egyéniben" valamely független jelöltre szavazók aránya³. Másrészt az 1994-es adatok egyértelműen arra utalnak, hogy a kongruencia mértéke azon pártok esetében a legkisebb, amelyeknek relatíve sok olyan választókerületben nem volt saját egyéni jelöltje, ahol a pártnak volt területi listája; ld. pl. a Zöld Párt (MZP), a Vállalkozók Pártja (VP), a MIÉP, az NDSZ, a Köztársaság Párt (KP) vagy az Agrárszövetség (ASZ) esetét. A kétféle szavazat közötti kongruencia igen jelentős növekedése a FIDESZ esetén ezért leginkább a párt szervezeti megerősödésével magyarázható⁴. A két szavazat összhangját növelni képes tényezők közül csak a harmadik utalna egyértelműen a szavazók erősödő pártlojalitására; ti. az, ha az első fordulós szavazataikat két különböző párt között megosztók aránya egyértelműen csökkent volna azon négy párt (az MDF, az SZDSZ, az FKGP és az MSZP) hívei között, amelyek jelöltállításai teljesítménye mindkét választáson egyformán jó volt. Ilyen fejleménynek azonban összességében véve kevés jelét láthatjuk. Az 1994-es és a kívánatosnál kevésbé megbízható 1990-es adatok összehasonlítása során az MDF és az SZDSZ esetén az ilyen szavazók arányának szerény növekedését, az MSZP és az FKGP esetén pedig ezek arányának csökkenését regisztrálhatjuk.

Az 1990-es és 1994-es adatok összehasonlíthatóságának technikai problémái miatt tehát sem a pártpreferenciák időbeli stabilitása, sem pedig a kétféle szavazat közti összhang mértéke tekintetében nem tudjuk *cáfolni* azt a nézetet, hogy a magyar szavazók 1994-ben erősebb pártlojalitással rendelkeztek volna, mint 1990-ben. Az érem másik oldala viszont az, hogy a jelenleg rendelkezésünkre álló adatok semmilyen pozitív bizonyítékkal nem szolgálnak e nézet mellett. Az egyéni és listás szavazatok közötti összhang növekedése bizonyosnak látszik ugyan, de ez a körülmény a fentiek szerint nem feltétlenül utal arra, hogy a szavazók párhűsége megnőtt volna. Ha a szavazók ingatagságának és a pártrendszer ebből következő instabilitásának legkézenfekvőbb magyarázataként a kilencvenes évek elején az elemzők a pártrendszer újdonságára utaltak, akkor most azt a következtetést vonhatjuk le, hogy négy év elteltével kevés jelét látjuk a választók pártkötődései erősödésének.

A baloldali fordulat

A magyar választók ingatagsága másik fontos magyarázataként 1990 táján leginkább arra volt szokás utalni, hogy a pártok kevésbé kötődnek könnyen megkülönböztethető gazdaságpolitikai alternatívákhoz, és ennek megfelelően szavazótáboraik kevésbé különülnek el egymástól gazdaságpolitikai attitűdök, illetve foglalkozási csoportok szerinti összetétel

---

³ Nehezen tisztázható, hogy a szavazatok közötti konzisztencia növekedése és a független jelöltek visszaesése közül melyik az ok és melyik az okozat. Elvben nem zárható ki, hogy a következő választáson másféle független jelöltek ismét csak több szavazót tudnak majd eltántorítani kedvenc pártjuk jelöltjének támogatásától.

⁴ A FIDESZ 1990-ben és 1994-ben egyaránt 20-20 területi listát állított, egyéni jelöltjeinek számát viszont több mint kétszeresére növelte. A szervezeti fejlődés a szavazatok kongruenciájának növekedése irányában hathatott a KDNP esetében is, de csak jóval kisebb mértékben, mivel azon választókerületek nagy többségében, ahol 1990-ben nem tudtak egyéni jelöltet állítani, ott 1990-ben területi listája sem volt a pártnak.

tekintetében. Az 1990-92-es időszakra vonatkozó adatok valóban azt látszottak igazolni, hogy a hat magyar "nagy" párt szavazói e két szempontból heterogénebbek nem csak a brit, de a lengyel, cseh, és szlovák pártok szavazóinál is (ld. Tóka, 1994). Az 1994-es választási eredmények spekulatív magyarázataiban viszont szinte kötelező motívummá vált az, hogy az MSZP-szavazatok látványos megugrása mögött nem pusztán az Antall-kormány teljesítményével való elégedetlenség, illetve a keresztény-nemzeti szellemiséggel és stílussal szembeni ellenzékiesség, hanem - és talán mindenekelőtt - egy baloldali gazdaságpolitikai fordulat igénye húzódott meg. Az 1990-92-es politikai kommentárok logikáját követve ez - ti. a választótáborok polarizálódása gazdaságpolitikai attitűdök szerint - egyben a választók pártkötődéseinek stabilizálódását is implikálná⁵.

A 3.A-G tábla mutatja be az egyes pártokra esett szavazatok arányát 1990-ben és 1994-ben különböző véleménycsoportokban. A táblázatokban szereplő százalékok számításából kihagytuk azokat, akik a szóbanforgó kérdésre nem, vagy pedig "nem tudommal" válaszoltak, továbbá azokat, akik saját visszaemlékezésük szerint nem szavaztak, vagy nem mondták meg, hogy kire. Mindkét évben többen emlékeztek úgy, hogy a győztes, és kevesebben úgy, hogy valamely a parlamentbe be nem jutott párt listájára szavaztak, mint ahogy azt a tényleges választási eredménye alapján egy reprezentatív lakossági mintában várhatnánk. Ezért ezek az adatok mind az MDF visszaesését, mind pedig az MSZP előretörését a ténylegesnél nagyobbak mutatják. Mivel azonban a téves visszaemlékezés valószínűsége feltehetőleg nem függ össze erősen a gazdaságpolitikai véleményekkel, ez a körülmény elemzésünk eredményeire aligha hat torzítólag.

3.A-G tábla kb. itt

Az egyes véleménycsoportok összetétele természetesen nem maradt változatlan az idők során, márcsak azért sem, mert méreteik is jelentősen megváltoztak. Adataink szerint 1990-ben a szavazóknak csak 44, 1994-ben viszont már 65 százaléka értett egyet azzal, hogy az állam "törvények és rendeletek" révén kontrollálja az árakat; 1990-ben 48, 1994-ben 69 százalékuk értett egyet azzal, hogy a munkahelyek megmentése érdekében támogatni kellene a válságágazatokat; 1990-ben 24, 1994-ben viszont 60 százalékuk tartotta fontosabbnak a munkanélküliség, mint az infláció elleni küzdelmet; 1990-ben és 1994-ben egyaránt 63-64

---

⁵ A kézenfekvő ellenérv, hogy ti. e baloldali gazdaságpolitikai fordulat (vélt) elmaradása miatt elégedetlen 1994-es MSZP-szavazók rövidesen (megint) a jobboldali ellenzék felé fognak fordulni, nem teljesen meggyőző. Az 1994-gyel kezdődő választási ciklus során csökkenő vagy stagnáló munkanélküliséggel és jobbra gazdasági növekedéssel kell számolni. Ez pedig valószínűtlenné teszi, hogy az 1994-ben az Antall-kormány alatti gazdasági fejlemények alapján megítélt jobboldali pártok pusztán makrogazdasági okok miatt ugyanannyival tudnák javítani eredményeiket a következő választásokon, mint amennyivel a teljes foglalkoztatottság időszakában megalapozott nimbuszára támaszkodva az MSZP tehette azt 1994-ben. Másként fogalmazva: önellentmondás azt feltételezni, hogy a választók 1994-ben a kádári aranykor alapján ítélték meg az MSZP-t, de a következő választáson már nem fognak emlékezni az MDF-kormányok négy szűk esztendejére.

százalékuk tartotta túlzottan kicsinek, de míg 1990-ben 17, addig 1994-ben már csak 7 százalékuk sokalotta a szakszervezetek befolyását; a magyar vállalatok külföldiek általi megvételét ellenzők aránya több, mint kétszeresére nőtt, míg a saját munkahelyük privatizálását helyeslők aránya 54-ről 22 százalékra csökkent (ez utóbbi kérdés elemzésénél csak a megkérdezés időpontjában is aktív dolgozó, nem valamilyen hatóságnál és nem is a magánszektorban alkalmazott szavazók válaszait vettük figyelembe).

E véleményváltozások okai nyilván összefüggnek azzal, hogy a privatizáció előrehaladtával megváltozott a továbbra is állami tulajdonban levő vállalatok köre, hogy csökkent az infláció, stb. Ezúttal azonban az okoknál fontosabb a látható következmény: a magyar választók gazdaságpolitikai attitűdjeiben a két választás között jelentékeny és meglehetősen konzisztens baloldali fordulat következett be. A 3. tábla vizsgálatából adódó második következtetésünk az, hogy az MSZP-szavazatok növekménye valamennyi itt vizsgált kérdés esetében jóval nagyobb a "bal-", mint a "jobboldali" véleménycsoportokban. Az SZDSZ-szavazók mindkét évben konzisztensen felülreprezentáltak a "jobboldalon", de nincs jele annak, hogy a gazdaságpolitikai attitűdök és az SZDSZ-re adott szavazat közti kapcsolat akár erősödött, akár gyengült volna. Más a helyzet az MDF esetében. Míg a kérdések egy kisebb részénél inkább a "bal-", a többiekénél pedig inkább a "jobboldaliak" statisztikailag inszignifikáns mértékű felülreprezentáltsága figyelhető meg az 1990-es MDF-szavazók között, addig 1994-ben már majdnem mind a hét kérdés esetén a "jobboldaliak" voltak felülreprezentálva az MDF-szavazók közt. Bár - mindenekelőtt 1990-ben - az FKGP- és a KDNP-szavazók talán valamelyest inkább a "bal-", mintsem a "jobboldalról" toborzódtak, a három kisebb parlamenti pártra adott szavazat és a gazdaságpolitikai attitűdök között sem 1990-ben, sem 1994-ben nem láthatunk irányát tekintve konzisztens összefüggést.

Az adatok részletes korrelációs elemzését itt csak röviden összegezhetjük. Kétségtelen, hogy a pártválasztás statisztikai értelemben (az *eta* koefficienssel kifejezve) 1994-ben is lényegesen erősebb összefüggést mutatott a megkérdezettek születési évével vagy templombajárási szokásaival, mint a fenti véleménykérdésekre adott válaszokkal. Míg azonban az előbbi két korreláció értéke nem nőtt 1990 és 1994 között, addig az utóbbi hét többsége - mindenekelőtt pedig átlaga - igen. Azaz: ellentétben az Antall-kormány első egy-két évében megfigyeltekkel (ld. Tóka, 1993), az 1990 és 1994 közötti periódus egészét tekintve a magyar pártok szavazóinak polarizáltsága nem annyira a már 1990-ben is döntő jelentőségű generációs és vallási megosztottságok, hanem inkább a gazdaságpolitikai attitűdök tekintetében növekedett.

Milyen hatással volt mindez a szavazótáborok összetételére? Bármilyen csábító is lenne azt feltételezni, hogy a kormánypártok mindenekelőtt a gazdasági rendszerváltás vesztesei között estek vissza, az MSZP pedig ugyanezen csoportokban nyert, ez a feltevés mégsem ad pontos útbaigazítást. Egyrészt a különböző elemzők között csekély konszenzus mutatkozik a fő vesztesek megjelölésében. A jelöltek listájáról (a veszteségeiket plusz munkavállalással kompenzálni csak ritkán képes nyugdíjasok; a munkanélküliség által leginkább veszélyeztetett fiatalok és képzetlen fizikai dolgozók; a középrétegek; a mezőgazdaságban illetve más válságágazatokban dolgozók) túl kevesen maradnak ki ahhoz, hogy megmondhassuk: vajon mely rétegekben feltételezhető az országos átlagnál *kisebb* változás? Ha az ilyenként megnevezhető rétegek aránya a szavazók körében olyan kicsi, mint mondjuk a vállalkozóké, akkor aligha feltételezhetjük, hogy bármely jelentős rétegben az országos átlagnál *lényegesen nagyobb* MSZP előretörés vagy MDF vereség lenne megfigyelhető.

Másrészt, ahogy az imént már utaltunk rá, a magyar választói magatartás - statisztikailag mindenekelőtt generációs és vallásosságbeli különbségek, valamint az egykori MSZMP-ben

való tagság mentén megragadható - szubkulturális beágyazottsága 1994-ben is a pártpreferenciák alapvető, és az eddig említett változásoknak meglehetősen ellenálló meghatározója maradt. Ez jelen szempontukból azért is fontos, mert az egyes szavazótáborok életkor és vallásosság szerinti összetétele azok társadalmi-gazdasági összetételére is kihat. Az ez utóbbiban 1990 és 1994 között végbement esetleges változások megértését tehát a szubkulturális tényezők elemzésével kell kezdenünk.

4. tábla kb. itt

A szavazatok szubkulturális beágyazottsága

A 4. tábla az exit-poll adatai alapján mutatja be az egyes pártok 1994-es szavazótáborának a templombajárási szokások szerinti összetételét. E változó és az életkor relatíve erős összefüggése miatt a pártválasztással való kapcsolatát hét életkori csoport szerinti bontásban is megvizsgáltuk. A vallásosság mértéke csak három kis párt, az NDSZ, a Zöldek (MZP) és a Vállalkozók Pártja támogatásával nem mutat szisztematikus összefüggést. A Vállalkozók Pártja hívei látszólagos alulreprezentáltsága a gyakori templombajárók között, és a szociáldemokrata szavazatok látszólagos függetlensége a vallásosságtól kizárólag a VP-szavazók relatíve alacsony, és az MSZDP-szavazók relatíve magas átlagéletkorából adódik. Az egyes korcsoportokon belül az MSZDP rendre alulreprezentált a leginkább vallásosak között, míg a VP-szavazókra semmilyen tendencia nem jellemző. Amit a minipártok szintjén a VP és az MSZDP jelenít meg a liberális és baloldali pártok támogatói közti különbségből, az jórészt visszaköszön a "nagyok" esetében is. A táblák olvasásában a legvallásosabbaktól a templomba soha nem járók felé haladva az MSZP és a Munkáspárt (MP) támogatottsága minden korosztályon belül monoton nő. A hatvan év alattiak körében az egyes korosztályokon belül durván háromszor annyi templomba soha nem járó, mint amennyi heti templombajáró szavazott az MSZP-re és a Munkáspártra. A nyugdíjaskorúak között e szorzó az MSZP esetében négyre, a Munkáspártéban pedig ötre nő. A liberális pártokra kevésbé jellemzők egyértelmű tendenciák. Az Agrárszövetség - feltehetőleg a mezőgazdasági dolgozók erősebb vallásossága melléktermékeként - fiatalok és idősek közt egyaránt egy kicsit inkább a heti templombajárók, mint a templomkerülők pártjának bizonyult. A Köztársaság Pártra, a FIDESZ-re és az SZDSZ-re minden generáción belül a heti templombajárók adták le a legkevesebb szavazatot; a FIDESZ esetében a generáció egészénél általában egynegyeddal, a másik végletet jelentő KP esetén durván negyven százalékkal kevesebbet. A fiatalabbaktól az idősek felé haladva az e pártokra adott szavazat és a vallásosság közti összefüggés - a heti templombajárók kivételével - fokozatosan gyengül. A legkevésbé "antiklerikális" FIDESZ támogatottsága már a 29 év alattiak körében is ugyanakkora a templomba évente többször, a csak családi ünnepeken, illetve a soha nem járók között, és negyven felett már a templomba havonta többször járók is e három csoporttal megegyező arányban szavaztak a FIDESZ-re. Ugyanennél az életkori választóvonalnál szűnik meg az SZDSZ-re szavazók aránya és a vallásosság mértéke közti addig lineáris összefüggés is.

A szavazótábor templombajárási szokásai és a pártnak a bal-jobb skála tekintetében adott önmeghatározása közti erős összefüggés a keresztény-nemzeti pártok körében törlik meg. A figyelemreméltó tény e tekintetben nem annyira az, hogy a templomba hetente többször is ellátogatók (a szavazók 3.6 százaléka) között a szavazatok negyven, a templomba soha nem járó 36 százalékból viszont csak egy százalékat szerezte meg a KDNP, hanem az establishment-ellenes radikális jobboldal és a konzervatív jobb szavazótáboraira jellemző trendek ellentétes iránya. A MIÉP támogatottsága a fiatalabb generációk felé haladva egyre függetlenebbé, a 18-29 évesek között teljesen függetlenné válik a vallásosságtól. Az FKGP valamennyi generációban rendre a templomba havonta néhány alkalommal járók közt

bizonyult a legnépszerűbbnek, és az igazán gyakori templombajárók közti támogatottsága 2-6 százalékkal alacsonyabb, mint az előbbi csoportban. Ezáltal mindkét párt szavazótáborra jellegzetesen elkülönül az 1994-es MDF-étől, de kisebb mértékben az egyesült kisgazdáékétól is. Az MDF ugyanis 1994-ben minden, az EKGP pedig majd' minden korosztályban legalább olyan erős vagy erősebb támogatottságot élvezett a heti, mint a havi templombajárók körében⁶.

Mennyiben jelent mindez változást 1990-hez képest? Az exit-poll és a CEU vizsgálat adatait az 1990-es TÁRKI-vizsgálat eredményeivel a 3. táblán bemutatott módon összehasonlítva azt tapasztaltuk, hogy vallásosság szerinti összetétel tekintetében csak a KDNP szavazótábor maradt változatlan. Az FKGP támogatottsága kb. tíz százalékkal csökkent a heti templombajárók körében, és alig-alig a többi csoportokban. Ugyanakkor a FIDESZ és az SZDSZ szavazótáborra szerény mértékben eltolódott a vallásosabb szavazók irányába. A templombajárás és a pártválasztás közti összefüggés ereje azért nem csökkent mindezen fejlemények ellenére, mert az MSZP-szavazatok növekményének és az MDF-szavazatok csökkenésének nagysága negatív összefüggést mutat a vallásossággal: mindkettő durván kétszer akkora volt a templomba soha nem járók, mint a heti templombajárók között.

Ha mindezek alapján azt gondoljuk, hogy az MDF, az SZDSZ és a FIDESZ visszaesése, illetve az MSZP megerősödése mindenekelőtt a társadalom tradicionalistább szubkultúráiban volt az országos átlagnál kisebb, az FKGP visszaesése pedig ugyanitt a legerősebb, akkor ezt a feltevést jórészt alátámasztja a pártok szavazótáborainak életkori és lakóhely jellege szerinti összetételében bekövetkezett változások elemzése. Mivel az utóbbi vonatkozásában az érdeklődők az általunk jelenleg birtokoltnál pontosabb adatokhoz juthatnak a tényleges választási eredmények településsoros elemzéseiből, ezért e helyütt csak az exit-poll adatainak az 1990-es választási eredményekkel való összehasonlításából adódó főbb következtetéseket rögzítjük. Ezek szerint a falvakban az MSZP szavazatnyereségei, illetve az MDF, az SZDSZ és a FIDESZ veszteségei az országos átlagnál valóban kisebbek, míg ugyanott az FKGP veszteségei az országos trendet meghaladóak voltak. Míg az MSZP szavazótábor városias

---

⁶ A radikális és a konzervatív jobboldal szavazótáborai közti jellegzetes elkülönülés kialakulása figyelhető meg egyébként a nemek aránya tekintetében is. Közismert, hogy az FKGP-t 1990-ban is sokkalta inkább a férfiak, míg a KDNP-inkább a nők támogatták. A többi pártok támogatottsága nem mutatott a különböző közvéleménykutatásokban mindig konzisztensen megmutató összefüggést a szavazók nemével. Az 1994-es exit poll adataiban nem és pártválasztás összefüggését a templombajárás gyakorisága szerinti öt csoportban külön-külön vizsgáltuk. Ez utóbbi változó hatásának kiszűrése után azt tapasztaltuk, hogy a férfiak a nőknél kétszeresére nagyobb valószínűséggel szavaztak a MIÉP-re. Közel hasonló mértékű volt a férfiak felülreprezentáltsága az FKGP-, és az ez utóbbinál tapasztaltnál valamivel szerényebb az EKGP esetében. Ezzel ellentétben az MDF- és a KDNP-szavazók közt a különböző vallásosságú csoportokon belül is megfigyelhető maradt a nők enyhe felülreprezentáltsága. Ugyancsak az anti-establishment pártok "machó" appeal-jével kapcsolatos feltevésünket látszott megerősíteni a férfiaknak - a vallásosság hatásának kiszűrése után - az EKGP esetében tapasztalható hasonló mértékű felülreprezentáltsága a Munkáspárt szavazói körében.

jellege 1990-hez képest szerény mértékben nőtt, az SZDSZ-é csökkent, a FIDESZ-é gyakorlatilag megszűnt, az MDF-é pedig Budapest részleges devianciája ellenére is az ellentétjébe fordult (ti. az MDF szavazatvesztései Budapesten és a vidéki városokban hasonló mértékűek voltak, és ezért a párt a községekben több szavazatot szerzett, mint a vidéki városokban).

5. tábla kb. itt

A lakóhely jellege szerintihez hasonlóan az életkor szerinti összehasonlítások is az FKGP átlag *feletti*, és az MDF átlag *alatti* arányú visszaesését mutatják a társadalom tradícióközelibb (ti. a falusi, illetve idősebb) részeiben. A többi pártok szavazótáboraiiban nemigen látható változás azok 1990-es életkori összetételéhez képest: az MSZP mindkét választáson leginkább a középkorúakat, és legkevésbé a fiatalokat vonzotta. A liberális szavazat és a fiatal, illetve a haladott életkor és a munkáspárti, szociáldemokrata és KDNP-szavazat közti összefüggéseknek sem az iránya, sem az ereje nem mutat érdemi változást. Megintcsak a MIÉP és az FKGP választási appeal-jének rokon, és az azokat az MDF-étől elválasztó vonásait húzza alá, hogy míg az FKGP szavazótábora négy év alatt "megfiatalodott", addig az újonnan létrejött MIÉP eleve inkább a fiatalokat, mint az időseket vonzotta magához. A Köztársaság Párt és a liberális blokkhoz 1994-ben csatlakozott Vállalkozók Pártja és Agrárszövetség szavazóinak életkori összetétele ugyancsak az életkornak és az ideológiai, politikai stílusbeli szimpátiáknak az egyes pártelítek generációs összetételén túlmutató, sőt, az egyes pártok választási stratégiájától is függetlenedő összefüggésére utal. Mindhárom párt gyengén szerepelt az idősebb, és mind a semmilyen generációs appeal-t sem bíró VP, mind pedig a vállalkozók mellet mindenekelőtt a nyugdíjasokhoz forduló KP szavazói tekintélyes mértékben felülreprezentáltak voltak a negyven évesnél fiatalabb szavazók körében.

Foglalkozási csoportok, iskolázottság, és pártválasztás

Az exit-poll adatait az 1990-es közvéleménykutatási eredményekkel összehasonlítva gyakorlatilag egyetlen olyan iskolázottsági vagy foglalkozási csoportot sem találtunk, amelyben a hat nagy párt bármelyikének szavazataránya az országos trendtől az 1990-es minta relatíve nagy statisztikai hibahatárait meghaladó mértékben változott volna a két választás között. Viszont az exit-poll mintanagyságából fakadóan elhanyagolható 1994-es statisztikai hiba, valamint az általunk ismert valamennyi 1990-es közvéleménykutatás vonatkozó eredményei közti összhang miatt gyakorlatilag bizonyosnak tartjuk, hogy az MDF-szavazótábor súlypontja 1990 és 1994 között valamelyest eltolódott az alacsonyabb iskolázottságú és státuszú rétegek, az MSZP-híveké pedig a jelenleg is aktív nem mezőgazdasági fizikai dolgozók irányában. Míg az 1990-es közvéleménykutatások szerint mindkét párt szavazói közt általában a magasabb státuszúak (ezen belül is az MDF-ében mindenekelőtt a beosztott értelmiségiek, az MSZP-ében pedig a vezetők) voltak felülreprezentálva, addig 1994-re ez a helyzet részben megváltozott (ld. 6. és 7. tábla). Mindennek alapján az valószínűsíthető, hogy az MSZP szavazatok növekedése az országos 22 százalékos néhány százalékponttal meghaladta a fizikai munkások, az MDF-szavazatok csökkenése pedig az országos trendtől talán tíz százalékkal is elmaradt az alacsonyabb iskolázottságúak körében.

6. tábla kb. itt

Azt azonban, hogy a státuszkülönbségek 1994-ben is csak másodlagos meghatározói maradtak a pártpreferenciáknak, már az is jelzi, hogy hatásuk részben eltérő módon nyilvánult meg az egyes életkori csoportokban. Ezért az iskolázottság és a pártpreferenciák

összefüggését bemutató táblát eleve életkor szerinti bontásban közöljük. Iskolázottság és szavazat közti konzisztens összefüggésről csak a valamennyi korosztályon belül mindenekelőtt a legalacsonyabb iskolázottságúak által támogatott Zöldek, MSZDP, EKGK és FKGP esetében, illetve a valamennyi korosztályon belül a főként az iskolázottabbak által támogatott MIÉP, NDSZ, Köztársaság Párt, Vállalkozók Pártja és SZDSZ esetében beszélhetünk. Hozzátevé ehhez azt, hogy az Agrárszövetség szavazói közt leginkább a diplomások, míg a KDNP- és az MDF- hívek közt leginkább a 8 osztálynál kevesebbet végzettek felülreprezentáltságával találkozunk, nyilvánvalóvá válik, hogy az FKGP- és az EKGK-szavazók alacsony státusza nem magyarázható meg pusztán e pártok agrár jellegével, és hogy a MIÉP és az NDSZ deviáns eseteit leszámítva a szavazótáborok iskolázottsági szerinti összetétele 1994-ben a pártoknak a nemzeti-keresztény kontra liberális tengelyen való elhelyezkedéséhez igazodott. Ennek a megfigyelésnek a fényében már kevésbé meglepő talán az, hogy más liberális pártokkal ellentétben a FIDESZ szavazói 1994-ben nem voltak felülreprezentáltak a diplomások körében.

Másrészt viszont rögtön kvalifikálnunk is kell ezt a megfigyelést. Legérdekesebbnek ugyanis pontosan az tűnik, hogy a liberális pártokra adott szavazat és az iskolázottság közti összefüggés *ereje* a fiatalabbaktól az idősebbek felé haladva generációról generációra haladva csökken, míg a munkáspárti és az MSZP-s szavazatok illetve az iskolázottság közötti összefüggés *iránya* ezzel párhuzamosan megváltozik. A részletesebb életkori bontású (terjedelmi okokból nem közölhető) adatok pontosan mutatják azt, amit a 6. tábla csak érzékeltetni tud: míg a 18-29, 30-39 és 40-49 éves diplomások között a Munkáspárt csak 0.4, 0.9, illetve 1.6 százaléknyi szavazatot szerzett, addig a hasonló korú nyolc általánosnál kevesebbet végzettek körében szavazataránya 13.8, 11.0, illetve 9.2 százalék volt. Ezzel szemben a Munkáspárt legerősebb korosztályában, az 1924 és 1934 között születettek körében már a diplomás szavazatok 8.1, a 8 osztálynál kevesebbet végzettek szavazatainak viszont csak 5.1 százaléka esett a pártra. Kevésbé extrém formában, de hasonló trendet figyelhetünk meg az MSZP esetében is. Míg a negyven év alattiak közt a diplomások támogatták e pártot a legkevésbé, és a nyolc osztályt végzettek a leginkább, addig negyven feletti generációkban az iskolai végzettséggel monoton nő az MSZP-szavazatok aránya. A szélső esetet ismét a negyvenes ill. a korai ötvenes években felnőtté váltak generációja (a mai hatvanasok) jelentik, akik között a diplomások szavazatainak 47, a nyolc osztályt végzettek szavazatainak 31, és az ennél is kevésbé iskolázottak voksainak 24 százaléka esett az MSZP-re.

A foglalkozás és a szavazat kapcsolatának vizsgálata viszonylag kevés újat tesz hozzá ahhoz, amit korábbi ismeretek illetve a fentebb mondottak alapján már amúgy is várhatnánk. Ha kiszűrjük az életkor hatását a 7. táblán látható eredményekből, akkor a legtöbb kapcsolat szavazat és foglalkozás között nem létezőnek vagy elhanyagolhatóan bizonyul. Ami marad, az a három agrárpárt híveinek 2-3-szoros felülreprezentáltsága a mezőgazdasági fizikaiak, és a két kiscgazdapárt jelentékeny alulreprezentáltsága a nem-fizikai dolgozók körében. A MIÉP és az NDSZ korosztályi átlagaik másfélszeresét szerezték meg a beosztott értelmiségiek, az SZDSZ, a KP és a VP pedig még ennél is szerényebb mértékben volt felülreprezentált az egyes korosztályok vezető, értelmiségi és egyéb szellemi dolgozói között. Az egyes életkori csoportokon belül a KDNP és az MDF támogatottsága csak az inaktívak között haladta meg rendre egy-két százalékkal a korcsoport egészére jellemző mértéket, és csak a szakmunkások között maradt el attól 1-2 százalékkal.

Ami ezen túl még érdeklődésre tarthat számot, az az MSZP-szavazatainak alakulása kor- és foglalkozási csoportok szerint. Ezt mutatja be a 8. tábla. Mint látható, az MSZP-re adott szavazatok csak szerény mértékben köthetők foglalkozási kategóriákhoz. A 40 év felettek között mindenekelőtt a vezetők, és a második helyen a szakmunkások és értelmiségiek szavaztak rá leggyakrabban. A negyvennél fiatalabbak körében viszont az MSZP szavazataránya erősen visszaesik, mindenekelőtt a vezetők, másodsorban pedig a többi nem fizikai dolgozók között. E korcsoportokban "pozitív osztályszavazás" tanúi lehetünk: az MSZP-t itt elsősorban a nem mezőgazdasági munkások támogatták. Hogy ez az MSZP számára valamilyen potenciális előnyt, vagy az elit fiatal részében való szokatlan gyengeséget jelez e inkább, azt ma még aligha lehet megmondani. Annyi azonban kétségtelen, hogy az MSZP szavazótábor foglalkozáscsoportok szerinti összetétele 1990-hez képest valamelyest megváltozott, méghozzá úgy, hogy 1994-ben az MSZP támogatottsága az inaktívak, a mezőgazdaságiak és a munkanélküliek között egyetlen korcsoporton belül sem érte el legalább a saját korcsoporton belüli átlagának megfelelő támogatottságot.

Mégis, hozzátéve mindehhez azt, hogy a 6. tábla szerint a KDNP csak az ötven év felettek között válik inkább a kevésbé, mint a jobban iskolázottak pártjává (az ennél fiatalabbak között viszont minden korcsoportban a diplomások szavaznak rá a többiekénél hajszálnyival nagyobb arányban), immár nyilvánvalónak látszik az, hogy az 1994-es magyar választási arénában két különböző világ élt egymás mellett. Az elsőkben - némi túlzással - a negyven-ötven év felettek választottak a mindenekelőtt a fehérgallérosok által támogatott baloldal, és a főleg az alacsony státuszúakat reprezentáló keresztény-nemzeti pártok között. A második világban a negyven alattiak - ha tetszik - klasszikus osztályalapon polarizálódtak az ipari munkásság szekuláris baloldali pártjai és a magasabb státuszúak liberális pártjai között.

8. tábla kb. itt

***

A fentiekben bemutatottuk, miként kapcsolódott össze a gazdaságpolitikai attitűdök megerősödött viselkedésalakító hatása és a párterőviszonyok átalakulása hozta változás a szubkulturális lojalitások által képviselt folyamatossággal az 1994-es választói döntésekben. Kevés jelét találtuk annak, hogy a korábbi választóvonalak visszaszorulnának az új kialakulása nyomán. A magyar választói magatartás 1994-ben inkább "csak" összetettebbé vált, mint amilyen korábban volt. Az ötödik lábjegyzetben előadtuk már érveinket azzal kapcsolatban, hogy miért lehet ezen - persze még csak nem is teljesen új - választóvonal tartósodására számítani. E helyütt most csak arra utalunk, hogy ez viszont önmagában még nem implicálja a választási eredmények tartósodását. A választók növekedő pártlojalitásának kevés vagy semmi jelét nem sikerült felfedeznünk: e tekintetben tehát inkább azokkal érthetünk egyet, akik az 1994-eshez hasonló földcsuszamlás megismétlődésének lehetőségét nem tagadják.

Hivatkozások

- Bartolini, Stefano, and Peter Mair, 1990. *Identity, Competition, and Electoral Availability: The Stabilisation of the European Electorates 1885-1985*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Körösényi András, 1994. "A jobboldal vereségének okai." *Magyar Hírlap*, 1994. július 18, 7. o.
- Mainwaring, Scott, and Timothy R. Scully, 1993. "Institutionalizing Party Systems in Latin America." Paper presented to the 89th Meeting of the American Political Science Association, September 2-5, 1993, Washington DC.
- Tóka, Gábor, 1993. "The Impact of the Religion Issue on Electoral Preferences in Hungary, 1990-91." In: *Wahlen in Zeiten des Umbruchs*, ed. Klaus G. Troitzsch. Frankfurt: Peter Lang Verlag, 331-378.
- Tóka, Gábor, 1994. "Parties and Electoral Choices in East Central Europe." In: *Rooting Fragile Democracies*, ed. Paul Lewis and Geoffrey Pridham. London: Routledge. Előkészületben.

1. tábla: A területi listás szavazatok százalékos megoszlása az 1990. március 25.-ikei és az 1994. május 8.-ikai parlamenti választásokon

	1990 (%)	1994 (%)
Agrárszövetség (ASZ)	3.13	2.10
M. Szövetkezeti és Agrárpárt	0.10	-
Fiatalkorú Demokraták Szövetsége (FIDESZ)	8.95	7.02
Független Kisgazdapárt (FKGP)	11.73	8.82
Egyesült Kisgazdapárt (EKGP)	-	0.82
Kiegyezés Független Kisgazdapárt	-	0.11
Konzervatív Párt	-	0.04
Magyar Függetlenségi Párt	0.04	-
Nemzeti Kisgazdapárt	0.20	-
Szabadság Párt	0.06	-
Hazafias Választási Koalíció	1.87	-
Kereszténydemokrata Néppárt (KDNP)	6.46	7.03
Köztársaság Párt (KP)	-	2.55
LPSZ-Vállalkozók Pártja (VP)	1.89	0.62
Magyar Demokrata Fórum (MDF)	24.73	11.74
Független Magyar Demokrata Párt	0.06	-
Magyar Igazság és Élet Pártja (MIÉP)	-	1.59
Magyar Néppárt	0.75	-
Piac Párt	-	0.01
Magyarországi Zöld Párt (MZP)	0.36	0.16
Zöld Alternatíva	-	0.02
Magyar Szocialista Párt (MSZP)	10.89	32.99
M. Szociáldemokrata Párt (MSZDP)	3.55	0.95
Munkáspárt (MP)	3.68	3.19
Nemzeti Demokrata Szövetség (NDSZ)	-	0.52
Somogyi Keresztény Koalíció	0.12	-
Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ)	21.39	19.74

2.A tábla: Az egyéni jelöltekre adott szavazatok százalékos megoszlása az egyes pártlisták szavazói között 1990-ben. Forrás: TÁRKI-C ISSP vizsgálat. Súlyozott N=686.

Az egyéni kerületben támogatott jelölt pártállása:

listás szavazat:	ugyanaz, mint a lista	más párt	független jelölt
FIDESZ	60	28	3
FKGP	79	12	8
KDNP	86	10	4
MDF	88	8	4
MSZP	75	12	14
SZDSZ	93	5	2

2.B tábla: Az egyéni jelöltekre adott szavazatok százalékos megoszlása az egyes pártlisták szavazói között 1994-ben. Forrás: Népszabadság-Medián exit poll, N=62842.

Az egyéni kerületben támogatott jelölt pártállása:

listás szavazat:	ugyanaz, mint a lista	más párt	független jelölt
ASZ	75	23	3
EKGP	82	17	1
FKGP	90	8	2
FIDESZ	87	13	1
KDNP	90	9	1
KP	65	33	3
MDF	90	8	1
MIÉP	68	30	2
MSZDP	86	12	2
MSZP	93	6	1
MP	90	9	1
NDSZ	67	29	4
SZDSZ	88	10	2
VP	73	22	5
MZP	61	32	7

3.A tábla: A visszaemlékezések szerinti listás szavazatok százalékos megoszlása gazdaságpolitikai attitűdkérdésekre adott válaszok szerint 1990-ben és 1994-ben. Forrás: TÁRKI-C ISSP (1990. május) és CEU-Medián: Májusi panel (1994. április-május) c. vizsgálat.

Kérdés: "A következőkben felsorolok néhány lehetőséget arra, ahogy az állam befolyásolhatja a gazdasági életet. ... mennyire ért egyet azzal, hogy [az állam] az árakat rendeletekkel szabályozza?"

Válasz:	Nem ért egyet	Egyet is ért	Egyetért meg nem is
		1990	
FIDESZ	7	15	8
FKGP	9	8	14
KDNP	5	4	8
MDF	34	34	37
MSZP	6	9	8
SZDSZ	32	24	17
egyéb párt	7	6	9
Össz.:	100%	100%	100%
Súlyozott N:	216	136	277
		1994	
FIDESZ	8	6	6
FKGP	6	8	10
KDNP	5	6	8
MDF	13	9	10
MSZP	33	38	39
SZDSZ	25	25	17
egyéb párt	11	8	10
Össz.:	100%	100%	100%
Súlyozott N:	259	237	937

3.B tábla: A visszaemlékezések szerinti listás szavazatok százalékos megoszlása gazdaságpolitikai attitűdkérdésekre adott válaszok szerint 1990-ben és 1994-ben. Forrás: TÁRKI-C ISSP (1990. május) és CEU-Medián: Májusi panel (1994. április-május) c. vizsgálat.

Kérdés: "... és mennyire ért egyet azzal, hogy a válságban levő iparágakat támogassák annak érdekében, hogy ne váljanak munkanélkülivé az ott dolgozók?"

Válasz:	Nem ért egyet	Egyet is ért	Egyetért meg nem is
		1990	
FIDESZ	8	4	12
FKGP	6	9	13
KDNP	3	8	8
MDF	39	39	31
MSZP	9	7	8
SZDSZ	28	27	20
egyéb párt	8	7	8
Össz.:	100%	100%	100%
Súlyozott N:	211	116	299
		1994	
FIDESZ	11	8	5
FKGP	7	7	9
KDNP	7	5	8
MDF	13	12	10
MSZP	24	37	40
SZDSZ	26	21	19
egyéb párt	11	9	9
Össz.:	100%	100%	100%
Súlyozott N:	152	287	987

3.C tábla: A visszaemlékezések szerinti listás szavazatok százalékos megoszlása gazdaságpolitikai attitűdkérdésekre adott válaszok szerint 1990-ben és 1994-ben. Forrás: TÁRKI-C ISSP (1990. május) és CEU-Medián: Májusi panel (1994. április-május) c. vizsgálat.

Kérdés: "Ha a kormánynak választania kellene a között, hogy az inflációt vagy a munkanélküliséget csökkentse, akkor Ön szerint melyik mellett kellene döntenie: az infláció megfűkezése, vagy a munkanélküliség csökkentése a fontosabb?"

Válasz:	infláció ellen	munaknélkü- liség ellen
		1990
FIDESZ	9	10
FKGP	10	15
KDNP	6	10
MDF	35	33
MSZP	9	5
SZDSZ	24	21
egyéb párt	8	6
Össz.:	100%	100%
Súlyozott N:	469	150
		1994
FIDESZ	6	7
FKGP	10	8
KDNP	8	7
MDF	12	9
MSZP	32	42
SZDSZ	22	19
egyéb párt	10	10
Össz.:	100%	100%
Súlyozott N:	547	804

3.D tábla: A visszaemlékezések szerinti listás szavazatok százalékos megoszlása gazdaságpolitikai attitűdkérdésekre adott válaszok szerint 1990-ben és 1994-ben. Forrás: TÁRKI-C ISSP (1990. május) és CEU-Medián: Májusi panel (1994. április-május) c. vizsgálat.

Kérdés: "Mit gondol, a szakszervezeteknek több, kevesebb, vagy nagyjából annyi befolyása van ma Magyarországon, mint amennyi kellene, hogy legyen?"

Válasz:	túl kevés	épp amennyi kell	túl sok
	1990		
FIDESZ	10	10	8
FKGP	10	9	10
KDNP	5	12	4
MDF	36	37	35
MSZP	9	7	6
SZDSZ	25	16	29
egyéb párt	6	10	9
Össz.:	100%	100%	100%
Súlyozott N:	361	105	97
	1994		
FIDESZ	7	5	2
FKGP	8	11	11
KDNP	6	9	8
MDF	8	10	26
MSZP	43	36	14
SZDSZ	21	21	26
egyéb párt	8	9	14
Össz.:	100%	100%	100%
Súlyozott N:	819	393	96

3.E tábla: A visszaemlékezések szerinti listás szavazatok százalékos megoszlása gazdaságpolitikai attitűdkérdésekre adott válaszok szerint 1990-ben és 1994-ben. Forrás: TÁRKI-C ISSP (1990. május) és CEU-Medián: Májusi panel (1994. április-május) c. vizsgálat.

Kérdés: "Sok szó esik manapság az állami vállalatok magántulajdonba kerüléséről. Arról is beszélnek, hogy ezzel kapcsolatban visszaélések történtek az elmúlt időben. Önnek mi a véleménye: 1. nem kellene magánkézbe adni az állami vállalatokat, vagy 2. magánkézbe kellene adni, de a visszaéléseket meg kell akadályozni még akkor is, ha emiatt lassabbak lesznek a változások, vagy 3. minél gyorsabban magánkézbe kellene adni az állami vállalatokat, még akkor is, ha közben történnek visszaélések?"

Válasz:	privatizálás ellen	inkább lassan	minél gyorsabban
	1990		
FIDESZ	6	10	10
FKGP	14	9	9
KDNP	9	6	16
MDF	34	36	37
MSZP	10	7	8
SZDSZ	17	26	18
egyéb párt	10	7	3
Össz.:	100%	100%	100%
Súlyozott N:	134	443	47
	1994		
FIDESZ	4	7	6
FKGP	10	9	8
KDNP	8	7	8
MDF	7	11	23
MSZP	43	36	30
SZDSZ	16	22	23
egyéb párt	12	9	2
Össz.:	100%	100%	100%
Súlyozott N:	367	994	40

3.F tábla: A visszaemlékezések szerinti listás szavazatok százalékos megoszlása gazdaságpolitikai attitűdkérdésekre adott válaszok szerint 1990-ben és 1994-ben. Forrás: TÁRKI-C ISSP (1990. május) és CEU-Medián: Májusi panel (1994. április-május) c. vizsgálat.

Kérdés: "Manapság sok szó esik arról, hogy külföldi vállalatok és magánszemélyek megvesznek magyar vállalatokat. Véleménye szerint, mi lenne helyes; az, hogy 1. külföldiek egyáltalán ne vásárolhassanak meg magyar vállalatokat, vagy 2. a külföldiek csak veszteséges vállalatot vásárolhassanak, vagy 3. a külföldiek bármely magyar vállalatot megvásárolhassanak, ha ők kínálják érte a legmagasabb vételárat?"

Válasz:	ne vásárolhassanak	csak veszteségeset	bármit, ha legtöbbet fizet
	1990		
FIDESZ	10	7	8
FKGP	14	12	8
KDNP	8	9	5
MDF	40	28	41
MSZP	6	7	9
SZDSZ	15	28	23
egyéb párt	7	10	6
Össz.:	100%	100%	100%
Súlyozott N:	99	215	278
	1994		
FIDESZ	6	7	6
FKGP	11	8	6
KDNP	7	8	6
MDF	8	9	18
MSZP	42	39	32
SZDSZ	16	20	24
egyéb párt	11	9	8
Össz.:	100%	100%	100%
Súlyozott N:	523	467	355

3.G tábla: A visszaemlékezések szerinti listás szavazatok százalékos megoszlása gazdaságpolitikai attitűdkérdésekre adott válaszok szerint 1990-ben és 1994-ben. Forrás: TÁRKI-C ISSP (1990. május) és CEU-Medián: Májusi panel (1994. április-május) c. vizsgálat.

Kérdés: "Ön helyeselné-e a jelenlegi munkahelye privatizálását?"

Válasz:	nem	igen
		1990
FIDESZ	13	8
FKGP	10	8
KDNP	6	4
MDF	35	37
MSZP	8	8
SZDSZ	20	30
egyéb párt	9	5
Össz.:	100%	100%
Súlyozott N:	136	162
		1994
FIDESZ	6	6
FKGP	5	12
KDNP	7	6
MDF	7	7
MSZP	49	26
SZDSZ	18	35
egyéb párt	8	9
Össz.:	100%	100%
Súlyozott N:	287	81

Megjegyzés: csak a megkérdezés időpontjában aktív dolgozó, nem magáncégnél és nem is hatóságnál foglalkoztattak válaszai alapján.

4. tábla: Az egyes pártok szavazótábora és a teljes szavazónépesség százalékos összetétele a templombajárás gyakorisága szerint. Forrás: Népszabadság-Medián exit-poll (1994. május 8.) N=61762.

	Templombajárás gyakorisága:		havi 2-3- szor	évente több ször	csak családi ünnepen	soha	Össz.
	heti többször	heti egy alkalom					
ASZ	6	10	7	12	36	30	100%
EKgP	8	17	13	17	28	17	100%
FKgP	3	14	11	14	35	23	100%
Fidesz	1	6	5	11	36	41	100%
KDNP	21	35	13	10	14	7	100%
KP	1	6	5	9	35	44	100%
MDF	6	17	10	15	31	21	100%
MIEP	3	12	9	14	34	29	100%
MSZDP	3	4	6	10	37	39	100%
MSZP	1	4	4	10	34	47	100%
MP	2	5	6	9	30	50	100%
NDSZ	4	7	5	17	36	30	100%
SZDSZ	2	6	6	11	36	40	100%
VP	1	7	6	13	40	34	100%
Zöldek	0	11	8	9	40	32	100%
egyéb párt	5	12	5	15	29	36	100%
összes							
szavazó:	3.6	9.7	6.7	11.1	32.8	36.2	100%

5. tábla: Az egyes pártok szavazótáborá és a teljes szavazónépesség százalékos összetétele életkori csoportok szerint. Forrás: Népszabadság-Medián exit-poll (1994. május 8.) N=61462.

	Életkor (évben):							Össz.
	18-21	22-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70+	
ASZ	6	14	18	27	21	10	4	100%
EKgP	2	6	12	18	22	24	17	100%
FKgP	4	10	14	19	21	20	12	100%
Fidesz	21	31	21	13	8	4	2	100%
KDNP	3	6	11	13	19	26	21	100%
KP	10	20	26	22	12	8	3	100%
MDF	5	9	13	19	20	19	14	100%
MIEP	9	16	17	24	16	13	6	100%
MSZDP	5	9	17	21	20	18	10	100%
MSZP	5	10	17	26	21	15	7	100%
MP	3	8	14	21	22	22	10	100%
NDSZ	4	7	20	24	19	17	9	100%
SZDSZ	9	20	24	22	14	7	4	100%
VP	8	24	25	26	11	5	1	100%
Zöldek	12	19	26	17	14	8	5	100%
egyéb	4	8	19	21	20	17	12	100%
összes szavazó:	7.2	14.1	17.8	21.2	17.7	13.9	8.2	100%

6. tábla: Az egyes pártokra esett listás szavazatok aránya életkor és iskolázottság szerint.
 Forrás: Népszabadság-Medián exit-poll (1994. május 8.) N=61091.

életkor:	18-49 évesek				50+ évesek			
	0-7 oszt.	8 oszt.	közép-fok	felső-fok	0-7 oszt.	8 oszt.	közép-fok	felső-fok
iskolai végz.:								
ASZ	2	2	2	3	2	2	2	3
EKgP	1	1	0	0	2	1	1	0
FKgP	12	10	5	2	18	13	7	4
Fidesz	9	12	14	11	3	3	3	3
KDNP	4	4	4	5	17	12	8	7
KP	1	2	4	3	1	1	2	2
MDF	13	9	8	10	16	14	14	16
MIEP	1	1	1	2	1	1	1	2
MSZDP	1	1	1	1	2	1	1	1
MSZP	28	31	30	29	24	31	39	41
MP	11	4	2	1	5	5	5	5
NDSZ	0	0	0	1	0	1	1	1
SZDSZ	15	22	27	31	10	13	15	16
VP	0	1	1	1	0	0	1	1
Zöldek	0	0	0	0	0	0	0	0
egyéb	1	0	0	0	1	0	0	0
Össz.:	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

7. tábla: Az egyes pártok szavazótáborra és a teljes szavazónépesség százalékos összetétele foglalkozási csoportok szerint. Forrás: Népszabadság-Medián exit-poll (1994. május 8.) N=62227.

	munkn.	mg.fiz.	ért.	vezető	szellemi	szakm.	betan.	inaktív	Össz.
ASZ	5	11	10	9	11	18	5	32	100%
EKgP	9	11	2	2	5	13	4	54	100%
FKgP	8	8	3	2	6	20	7	47	100%
Fidesz	9	3	9	5	13	26	6	29	100%
KDNP	4	3	5	4	7	10	4	63	100%
KP	5	2	11	10	19	22	4	27	100%
MDF	6	3	7	5	9	14	5	51	100%
MIEP	8	2	11	9	12	20	5	33	100%
MSZDP	6	4	6	7	8	18	8	43	100%
MSZP	6	3	8	7	11	22	6	37	100%
MP	10	4	3	3	5	17	9	50	100%
NDSZ	5	3	11	4	7	23	5	42	100%
SZDSZ	7	3	10	8	14	24	6	29	100%
VP	8	2	9	10	23	24	5	19	100%
Zöldek	11	7	5	4	11	22	8	33	100%
egyéb	8	1	3	6	8	16	9	49	100%
összes									
szavazó:	6.8	3.5	7.6	6.1	10.8	20.3	5.7	39.1	100%

A foglalkozási csoportok rövidítései és értelmezése:

A megkérdezetteknek kellett 13 gazdasági aktivitás és foglalkozás szerinti csoportba besorolniuk magukat. Az "inaktív" kategóriába vontuk össze az összes nyugdíjast, GYES-en vagy GYED-en levőt és eltartottat. A "munkn." rövidítés a segélyen levő munkanélkülieket, az "mg.fiz." pedig a mezőgazdasági fizikaikat (beleértve az önnálló parasztgazdákat is) jelenti. A beosztott értelmiségieket "ért."-tel, a felső- és középvezetőket együtt "vezető"-nek rövidítjük. Az "szellemi" jelenti az összes többi nem fizikai dolgozót, a "szakm." a nem mezőgazdasági művezetőket és szakmunkásokat, a "betan." pedig a nem mezőgazdasági betanított és segédmunkásokat.

8. tábla: Az MSZP-re szavazók százalékos aránya a hatvan évesnél fiatalabb szavazók egyes életkor és foglalkozás szerinti csoportjaiban. Forrás: Népszabadság-Medián exit-poll (1994. május 8.)

	munkn.	mg.fiz.	ért.	vezető	szellemi	szakm.	betan.	inaktív
18-29	20	21	23	20	22	26	26	20
30-39	29	27	26	30	29	32	33	29
40-49	36	33	38	42	37	38	37	35
50-59	36	30	36	41	36	38	34	35

A foglalkozási csoportok rövidítéseire és értelmezésére ld. a 7. táblát.